

УДК 321.01 + 664.76 (477)

БІБІКОВА Н. О.

Ужгородський торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ТА МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ РОЗВИТКУ ЗЕРНОВОЇ КООПЕРАЦІЇ В УКРАЇНІ

Обґрунтовано пріоритети національної зернової й кооперативної політики в умовах відкритої економіки, етапи формування стратегічних положень щодо регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України з акцентом на моніторинг та контроль регуляторних заходів. Розроблено головні напрями та інструменти регулювання зернової кооперації в розрізі адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного механізмів, розкрито їх сутність та вплив на параметри ринкової кооперації.

Ключові слова: кооперативна політика й принципи, зернова кооперація, стратегічні положення, механізми й заходи регулювання.

BIBIKOVA N.

Uzhgorod Trade and Economic Institute
of Kyiv National University of Trade and Economics

STRATEGIC VECTORS AND MECHANISMS REGULATION OF DEVELOPMENT OF GRAIN COOPERATION IN UKRAINE

Introduction. Development of agricultural cooperatives is an important area of structural adjustment of agrarian sector, incl. grain farming. Relevance the research caused by the need to increase efficiency of regulatory mechanisms development of grain cooperation in realities of Ukraine. The aim of the article is the justification and development of strategic directions and components mechanisms of regulation of development of processes of grain cooperation, which are purposefully oriented to the practical realization of priorities updated state agrarian and cooperative policy. In the research, the following methods are used: dialectics, system-structural analysis, monographic method. Research results. In the article author the key priorities of national grain and cooperative policy in an open economy are substantiated. Sequence of stages the formation of strategic positions for regulation the development of grain cooperation in regions of Ukraine are developed, attention is focused on stage monitoring of influence of regulatory measures of state the status and parameters of cooperation, components of the monitoring process are defined. The main directions and measures of regulation development of grain cooperation in terms of administrative, financial, institutional and information mechanisms are substantiated, their content are analyzed. Conclusions. Proposed by the author, taking into account world experience, changes in mechanisms and measures the regulation the development of grain cooperation in regions of Ukraine purposefully oriented on the implementation of priorities of the updated cooperative policy of state. Practical implementation of these activities improve the quality of the institutional environment, ensure interaction and efficiency formal and informal institutions of cooperation. Theoretical value of the research determined by development theoretical-methodological base of regulation market cooperation, practical - by possibility of using its results the management bodies in the course of development strategy development and mechanisms the regulation of grain cooperation in regional dimension.

Keywords: cooperative policy and principles, grain cooperation, strategic positions, mechanisms and measures of regulation.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими та практичними завданнями. Сучасний стан сільського господарства України, у т.ч. і зернового, вітчизняні учені-аграрники визначають як «зростання без розвитку». На думку М. Й. Маліка й О. Г. Шпикуляка, «галузь прогресує, навіть незважаючи на те, що ефекти, вартості й рівні задоволення потреб соціуму акцентовані на сировинній моделі деїнноваційного типу, так званої моделі «виживання» [1]. Проведені емпіричні дослідження [2, 3] засвідчили існування структурних диспропорцій у розвитку сільського й зернового господарства, економічне домінування корпоративного сектору, інституційне відторгнення індивідуальних господарств, що виконують важливі соціальні функції в системі і забезпечують національну продовольчу безпеку (зокрема на зерновому ринку). Подолання існуючих диспропорцій обумовлює необхідність зміни акцентів і пріоритетів державної аграрної політики, у т.ч. її кооперативної складової.

За статистичними даними, частка обсягів зернового експорту у загальній вартості товарного експорту зросла з 4,8 % в 2010 р. до 16,7 % в 2017 р. (друге місце після чорних металів), водночас питома вага борошномельно-круп'яної продукції склала всього 0,4 % [4], незважаючи на наявний в Україні потужний економічний потенціал для її виробництва. На думку Т. О. Осташко, сьогодні в аграрній політиці переважає активність, спрямована на розвиток експорту, основними бенефіціарами якого є іноземні зернотрейдери. В умовах євроінтеграції акценти аграрної політики доцільно змістити з підтримки трейдерів до підтримки виробників і сільської місцевості, а пріоритетним завданням визнати нарощування експорту до країн ЄС продукції з вищою часткою доданої вартості [5, с. 99-100]. Ми підтримуємо вітчизняних економістів [1, 5, 6], які вважають, що виробництво та експорт сировини не можуть бути драйверами зростання національної економіки.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблема теоретико-методичного забезпечення створення та розвитку аграрної кооперації, у т.ч. зернової, є багатоаспектною, її зміст ґрунтовно досліджується

вітчизняними й іноземними науковцями, що свідчить про значний дослідницький інтерес. Достовірність такого твердження підтверджена науковими напрацюваннями О. М. Бородіної, Д. Гіббона, Ю. Е. Губені, А. Гуллівера, Д. Діксона, Ю. А. Коверко, О. А. Козака, Р. Я. Корінця, М. Й. Маліка, Л. В. Молдаван, П. О. Оліщука, Б. Й. Пасхавера, І. В. Прокопи, О. В. Шубравської та інших учених.

Виділення невирішених частин загальної проблеми. Незважаючи на значну кількість публікацій за тематикою сільськогосподарської кооперації, недостатньо дослідженим залишається питання розробки стратегії розвитку зернової кооперації, а також пріоритетів й напрямів кооперативної політики держави в умовах агроглобалізації. Також виникає необхідність у модернізації діючих механізмів державного регулювання процесів кооперації для підвищення їх стабілізуючого впливу на кооперативний рух в Україні.

Формулювання цілей. Метою статті є обґрунтування та розробка стратегічних напрямів та складових компонентів механізмів регулювання розвитку процесів зернової кооперації, які цілеспрямовано зорієнтовані на практичну реалізацію пріоритетів оновленої державної аграрної й кооперативної політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах українських реалій переорієнтація на переробку аграрної сировини, у т.ч. й зернової, є одним із головних завдань структурної трансформації агросектору. Його виконання передбачає зміщення акцентів діючої аграрної політики держави в напрямі підтримки експорту продуктів переробки й освоєння зовнішніх ринків її збуту. Трансформація національної зернової політики обумовить зміни в кооперативній політиці, яка є органічною складовою державної політики в ринковому вимірі. З іншого боку, сільськогосподарська кооперація може виступати засобом практичного впровадження пріоритетів оновленої аграрної політики за умови взаємоузгодження цільових орієнтирів. Системний взаємозв'язок між пріоритетами національної зернової й кооперативної політики в умовах трансформацій показано нами на рис. 1.

Перші два пріоритети новітньої зернової політики – забезпечення національної продовольчої безпеки в умовах відкритої економіки та нарощування обсягів виробництва й експорту вітчизняних зернопродуктів із високою доданою вартістю – на практиці можуть бути реалізовані шляхом стимулювання розвитку зернопереробних кооперативних об'єднань індивідуальних господарств, у т.ч. органічного напрямку, що складає зміст першого пріоритету державної кооперативної політики. У свою чергу, його впровадження сприятиме відтворювальному розвитку зернового ринку (див. рис. 1). Засобом реалізації третього й четвертого пріоритетів зернової політики, орієнтованих на розвиток ринкової інфраструктури та паритетність міжсекторного розподілу доходів, можуть стати розбудова і розвиток кооперативних виробничо-логістичних ланцюгів (далі – ВЛЛ), а також мережі регіональних кооперативних елеваторів, що формують сутність другого пріоритету кооперативної політики держави на зерновому ринку. Відтак, виділені пріоритети зернової політики відповідають завданням трансформації аграрної політики держави, а пріоритети кооперативної політики, з одного боку, виступають засобом реалізації пріоритетів зернової політики, з іншого, формують цільові орієнтири стратегії розвитку кооперації на ринку.

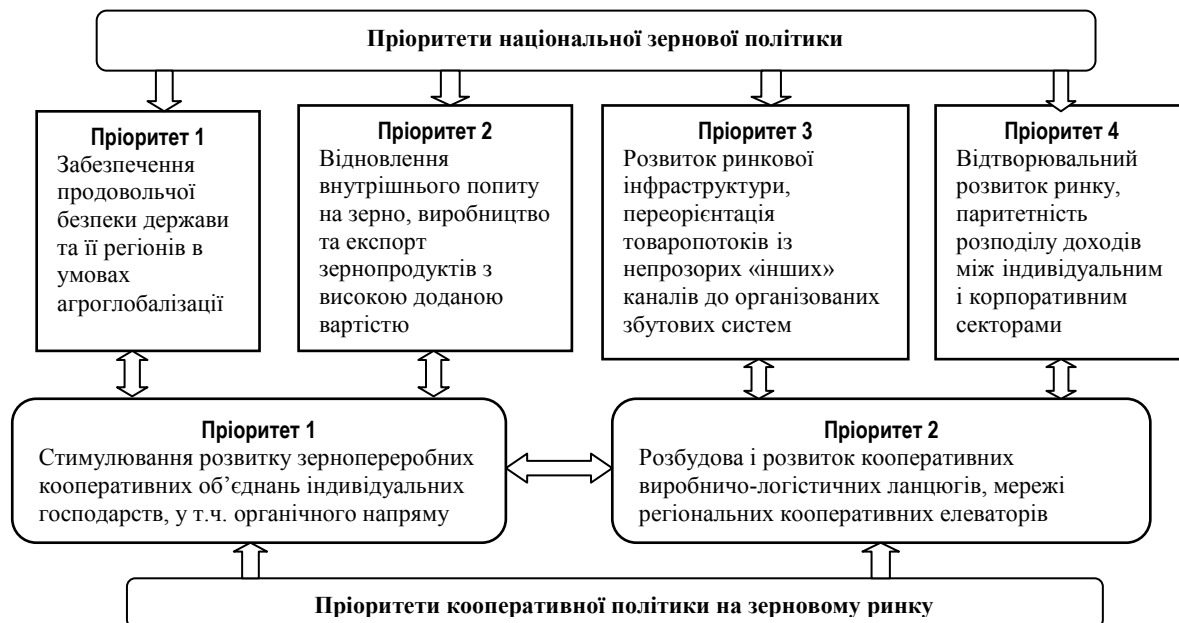

Рис. 1. Взаємопов'язаність пріоритетів національної зернової й кооперативної політики в умовах трансформацій [авторська розробка]

Послідовність етапів формування стратегічних положень щодо регулювання розвитку зернової кооперації в регіональному вимірі представлено автором на рис. 2. Головною метою стратегії є активізація

процесів зернової кооперації для забезпечення ефективності функціонування індивідуальних зернових господарств, їх залучення до засобів ринкової інфраструктури, подолання структурних диспропорцій для збалансованого розвитку зернового ринку в умовах відкритої економіки. Стратегічні пріоритети відповідають обґрунтованим пріоритетам кооперативної політики (див. рис. 1).

Слід відзначити, що суб'єктами регулювання, окрім державних інституцій, виступають профільні інституції агровиробників та їх кооперативи, а також сільські громади, органи місцевого самоврядування (див. рис. 2). Привнесення кооперативної ідеї зсередини в середовище особистих селянських і фермерських господарств сприятиме поступовому розвитку неформальних інститутів, які, в свою чергу, забезпечують зв'язок і дієвість формальних інститутів, відтак, і ефективність усього інституційного середовища ринкової зернової кооперації в Україні. Об'єктами регулювання, з огляду на стратегічні пріоритети, є не тільки процеси кооперації між суб'єктами індивідуального сектору зернового ринку, а й процеси взаємодії на основі кооперативних зв'язків первинних зерновиробників із переробними підприємствами, у т.ч. державними, науково-дослідними установами та іншими учасниками ВЛЛ.

1. Мета	Активізація процесів зернової кооперації для забезпечення ефективності функціонування індивідуальних господарств, їх залучення до засобів ринкової інфраструктури, подолання структурних диспропорцій для збалансованого розвитку зернового ринку в умовах відкритої економіки
2. Стратегічні пріоритети	1. Стимулювання розвитку зернопереробних кооперативних об'єднань індивідуальних господарств, у т.ч. органічного напрямку 2. Розбудова і розвиток кооперативних виробничо-логістичних ланцюгів, мережі регіональних кооперативних елеваторів
3. Суб'єкти регулювання	Державні й регіональні інституції, профільні інституції, органи самоврядування
4. Об'єкти регулювання	Процеси формування та розвитку кооперативних відносин між суб'єктами індивідуального сектору зернового ринку, переробними підприємствами, науково-дослідними установами та іншими учасниками процесу відтворення
5. Оцінка діючих механізмів регулювання	Аналіз результативності діючих механізмів регулювання, глибини їх впливу на процеси кооперації в регіональному вимірі, визначення «вузьких» місць у регуляторному процесі, інституційному середовищі зернових кооперативів
6. Складові механізми регулювання	З урахуванням результатів оцінки, формування складових механізмів адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного регулювання розвитку зернової кооперації
7. Реалізація стратегії	Обґрунтування системи пов'язаних заходів, розробка програм і планів, визначення виконавців, фінансова-кредитних ресурсів для впровадження стратегічних пріоритетів розвитку
8. Прогнозування розвитку параметрів кооперації	Прогнозування і розрахунок сценарних моделей розвитку основних параметрів зернової кооперації в результаті впровадження певних заходів, порівняльна оцінка прогнозних ефектів (податкового, соціального тощо), вибір за її результатами найбільш ефективних заходів регулювання
9. Моніторинг і контроль	Системний моніторинг впливу заходів регулювання на процеси кооперації, їх коригування (за необхідності) та контроль за виконанням стратегічних положень

Рис. 2. Послідовність етапів формування стратегічних положень щодо регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України [авторська розробка]

Розробці механізмів регулювання розвитку зернової кооперації передують етап оцінки результативності діючих механізмів і інструментів у сфері зернової кооперації, який визначає недоліки та «вузькі» місця у регуляторному процесі та інституційному середовищі (див. рис. 2). Такі недоліки повинні бути усунені (зменшені) на 6-7 етапах стратегічних положень шляхом модернізації діючих механізмів адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного регулювання розвитку зернової кооперації, впровадження нових заходів та інструментів глибинного впливу на процеси кооперації. Для обґрунтування вибору найефективніших заходів із сукупності альтернативних запропоновано на 8 етапі здійснювати прогнозування і розрахунок сценарних моделей розвитку основних параметрів зернової кооперації в результаті впровадження певних заходів та порівняльну оцінку очікуваних ефектів (податкового, соціального, відтворювального тощо). Для такої оцінки можна використати показники приросту чистої доданої вартості, відтворювальної рентабельності, зменшення витрат виробників до та після впровадження системних заходів.

Останній етап передбачає системний моніторинг впливу заходів регулювання на процеси кооперації, їх коригування (за необхідності) та контроль за виконанням стратегічних положень (див. рис. 2). В умовах динамічного середовища важливо забезпечити зворотній зв'язок та адаптивність стратегічних положень до змінних внутрішніх і зовнішніх чинників шляхом постійного оперативного моніторингу впливу заходів регулювання на розвиток зернових кооперативів в регіонах України. Основні складові процесу моніторингу регуляторних механізмів наведено на рис. 3.

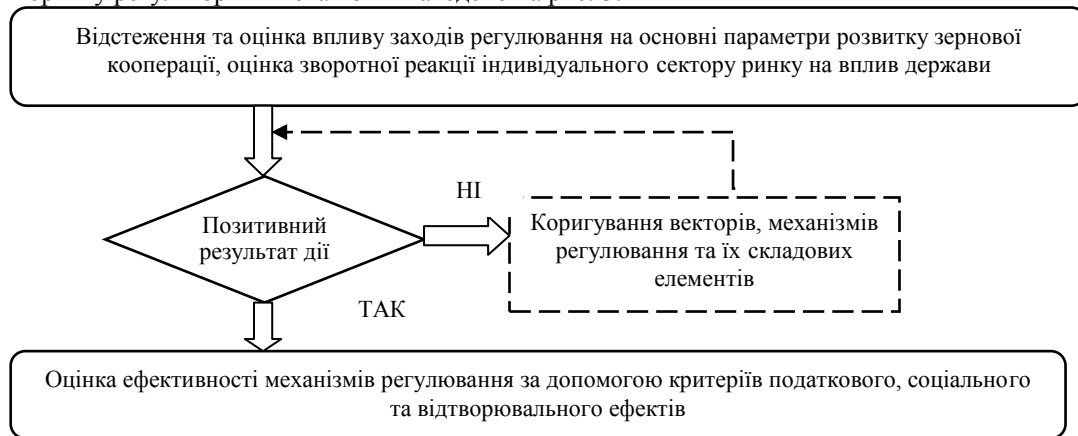

Рис. 3. Складові процесу моніторингу механізмів регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України [авторська розробка]

6 етап стратегічних положень (див. рис. 2) передбачає обґрунтування складових механізмів адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного регулювання розвитку зернової кооперації. З урахуванням проведеної оцінки стану інституційного середовища та діючих механізмів державної й регіональної підтримки зернової ринкової кооперації, основні механізми і заходи її регулювання узагальнено автором у таблиці 1.

В умовах євроінтеграції України особливого значення набуває завдання гармонізації положень національного кооперативного законодавства із європейськими правовими нормами. У даному аспекті доцільно виділити два напрями: (1) правовий статус виробничого кооперативу; (2) механізм розподілу доходів у сільськогосподарських кооперативах різних типів (див. табл. 1). Відповідно до ст. 2 Закону України «Про кооперацію» метою виробничого кооперативу є отримання прибутку [7], що стало підставою для віднесення його до складу підприємницьких товариств. Така правова норма, з одного боку, не відповідає положенням Декларації про кооперативну ідентичність, з іншого, не враховує природу та унікальні риси кооперативних об'єднань, які є, передусім, соціально-економічними інституціями, виконуючи важливі соціальні функції в системі ринкової економіки. Відтак, метою діяльності і виробничих, і обслуговуючих кооперативів є задоволення різноманітних потреб його членів. Тому пропонуємо внести зміни до ст. 1 Закону «Про кооперацію» [7] і ст. 1 Закону «Про сільськогосподарську кооперацію» [8] у частині зміни мети виробничого кооперативу з «одержання прибутку» на задоволення потреб його членів, що сприятиме імплементації європейських норм до вітчизняної правової практики.

Формальні інститути не конкретизують механізми розподілу доходів кооперативів, у т.ч. сільськогосподарських. Дохід, призначений до розподілу між членами кооперативу, розподіляється на дві частини: (1) кооперативні виплати; (2) виплати на паї. В Україні порядок розподілу кооперативних виплат встановлюється трьома актами різними способами: (1) пропорційно участі в господарській діяльності кооперативу [7]; (2) з урахуванням трудової та іншої участі в діяльності кооперативу; (3) відповідно до трудової участі. Відсутність єдиного механізму нарахування виплат членам кооперативів поєднується з нерозробленістю критеріїв, за якими можна встановити рівень їх трудової участі. З урахуванням європейського досвіду, пропонуємо закріпити у ст. 26 Закону України «Про кооперацію» диспозитивну норму, відповідно до якої кооперативні виплати розподіляються між членами кооперативу пропорційно їх трудової та іншої участі у діяльності кооперативу (замість «пропорційно участі в господарській діяльності кооперативу» [7]), якщо інший порядок не встановлений статутом кооперативу. Безпосередньо механізм розподілу доходу між членами об'єднання та порядок нарахування кооперативних виплат повинен міститися саме у статуті кооперативу.

Практика свідчить, що аграрні кооперативи можуть розвиватися за умов формування сприятливого інституційного середовища, яке не деформує їх природи. В реаліях України на шляху до створення такого середовища необхідно вирішити питання, пов'язане з узгодженістю норм Законів України «Про кооперацію» [7] та «Про сільськогосподарську кооперацію» [8]. Нечіткість та розбіжність окремих їх положень дає місцевим державним органам підстави для відмови у реєстрації сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій, або затримки цього процесу. Відтак, забезпечення узгодженості правових інститутів аграрної кооперації підвищить ефективність податкової складової фінансового механізму регулювання (див. табл. 1). Водночас з метою уникнення подвійного

оподаткування доходів членів обслуговуючого кооперативу та його послуг доцільно внести зміни до ст. 157 Податкового кодексу України «Оподаткування неприбуткових установ та організацій» [9] у частині включення до їх складу сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів. Такі інституційні зміни спростять практичне впровадження податкової моделі «Використання неприбуткового статусу», яка є однією з переваг і стимулів створення обслуговуючих кооперативів в регіонах України.

Таблиця 1

Основні механізми і заходи регулювання розвитку зернової кооперації в Україні та її регіонах

[авторська розробка]

<i>Механізми</i>	<i>Складові</i>	<i>Напрями і заходи регулювання</i>
Адміністративні	Нормативно-правове забезпечення діяльності кооперативів	Гармонізація положень національного кооперативного законодавства із європейськими правовими нормами за напрямками: – правовий статус виробничого кооперативу; – механізм розподілу доходів у сільськогосподарських кооперативах різних типів
Фінансові	Державна підтримка створення та розвитку кооперативів у регіонах	1. Забезпечення належного рівня фінансування державних і регіональних програм розвитку зернових переробних і багатофункціональних кооперативів, у т.ч. органічного напрямку 2. Контроль цільового використання бюджетних коштів 3. Моніторинг впливу державної підтримки на показники розвитку зернової кооперації в регіональному вимірі
	Система оподаткування кооперативів	Затвердження на рівні податкового законодавства правового режиму визнання сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів як неприбуткових організацій
	Фінансово-кредитне регулювання	1. Пільгові кредити обслуговуючим кооперативам для будівництва кооперативних елеваторів і зернопереробних об'єктів 2. Впровадження державно-приватного партнерства у розбудові кооперативних ВЛЛ в регіонах 3. Створення багатофункціональних зернових кооперативів за участю на правах асоційованих членів переробних підприємств 4. Розвиток кредитної кооперації на базі передового світового досвіду
Інституційні	Державні інституції	1. Доповнення функцій Департаменту науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства України функцією моніторингу впливу регуляторних заходів на розвиток сільськогосподарської кооперації й дорадництва в Україні 2. Розширення функцій регіональних Департаментів агропромислового розвитку в аспекті стимулювання створення та розвитку зернових кооперативів в регіонах 3. Співробітництво державних і профільних інституцій, а також міжнародних інституцій у сфері сприяння розвитку зернової кооперації в Україні
	Профільні інституції	1. Активізація діяльності ВГО «Союз сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів» України, координація процесів зернової кооперації в державі 2. Розширення функцій інших об'єднань зерновиробників в аспекті сприяння розвитку аграрної кооперації й дорадництва 3. Зміцнення інформаційних зв'язків і взаємодій українських і міжнародних профільних інституцій
Інформаційні	Взаємодія формальних і неформальних інститутів	1. Активізація діяльності сільськогосподарських дорадчих служб у регіонах України 2. Формування регіональних центрів кооперації 3. Кадрове забезпечення кооперативного руху 4. Залучення державних і профільних інституцій до процесу формування інформаційних зв'язків між учасниками кооперації 5. Залучення до кооперативного руху сільських громад, громадських організацій, які функціонують на селі

Основою фінансового регуляторного механізму є державна підтримка створення та розвитку аграрних кооперативів, у т.ч. і зернових, у регіонах України. Практика засвідчила інституційну

неспроможність державних цільових програм з низки причин, зокрема, через недостатнє ресурсне забезпечення, відсутність «механізмів примусу», а також правових норм щодо відповідальності посадових осіб за невиконання програм [10, с. 65]. Усунення вказаних недоліків є першочерговим завданням у ході формування нового механізму державної підтримки аграрної кооперації, складовими якого повинні стати контроль цільового використання бюджетних коштів та постійний оперативний моніторинг впливу регуляторних заходів на розвиток регіональних зернових кооперативів на основі зворотного зв'язку (див. рис. 3).

В умовах обмеженості бюджетних коштів завдання забезпечення належного фінансування для створення та розвитку зернових кооперативів може бути вирішене шляхом зміщення акцентів у національній аграрній політиці з підтримки трейдерів до підтримки виробників продукції переробки з високою доданою вартістю, що, в свою чергу, сприятиме реалізації першого пріоритету оновленої кооперативної політики – стимулювання розвитку зернопереробних кооперативів, у т.ч. органічних (див. рис. 1). У даному напрямі ми підтримуємо пропозицію І. Г. Кириленка щодо запровадження процедури автоматичного відшкодування експортного ПДВ тільки тим структурам, які експортують продукти переробки, а не сировину [6, с. 26]. За оцінками аналітиків, у 2016-2017 маркетинговому році сума відшкодування ПДВ експортерам зерна досягла близько 1,2 млрд дол. США [11]. Це значно вище обсягів фінансування бюджетних видатків на підтримку обслуговуючих кооперативів, які склали всього 10,4 і 5 млн грн у 2010 і 2011 рр. відповідно [12]. Порівняльний аналіз свідчить про наявний фінансовий потенціал державної підтримки та необхідність зміни напрямів його перерозподілу у відповідності до ключових пріоритетів аграрної й кооперативної політики.

У проєкті Програми розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013-2020 роки, підготовленої ВГО «Союз учасників сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України», пропонується передбачити в бюджеті України не менше 1% від дохідної частини бюджету на підтримку кооперативів у поєднанні із підтримкою обласних та місцевих бюджетів. Так, у 2018 р. заплановані обсяги фінансування із державного бюджету мали б скласти 2 млрд грн, із місцевих – 0,3 млрд грн [13]. Реалізація пріоритетів новітньої аграрної політики (див. рис. 1) передбачає зміщення акцентів на підтримку багатofункціональних кооперативів, що поєднують виробництво, зберігання, переробку та збут продукції, тобто охоплюють декілька ланок ВЛЛ.

Також важливо забезпечити цілеспрямованість вектору бюджетної підтримки на пріоритетний розвиток переробних об'єднань шляхом розробки за участю державних і профільних інституцій державної цільової програми розвитку сільськогосподарських переробних і багатofункціональних кооперативів в Україні, у т.ч. органічного сегменту, використовуючи виробничо-логістичну модель організації кооперації, що впроваджена, зокрема, в Японії. У цільовій програмі доцільно передбачити державну підтримку членам аграрних багатofункціональних кооперативів на етапах створення й становлення; пільгові кредити для будівництва кооперативних елеваторів і переробних потужностей; компенсацію вартості послуг сертифікації на етапі становлення органічних кооперативів. Поряд із державною цільовою програмою доцільно розробити та впровадити регіональні програми розвитку сільськогосподарських переробних і багатofункціональних кооперативів із місцевим фінансовим забезпеченням та врахуванням специфіки регіону.

Невід'ємною складовою регуляторного механізму є фінансово-кредитне регулювання розвитку зернових кооперативів (див. табл. 1). У межах даного напрямку запропоновано надання обслуговуючим кооперативам пільгових кредитів для будівництва кооперативних елеваторів та зернопереробних об'єктів. Розбудові кооперативних виробничо-логістичних ланцюгів у регіонах сприятиме впровадження державно-приватного партнерства. Іншим напрямом залучення інвестицій у зернову кооперацію є створення багатofункціональних кооперативів за участю на правах асоційованих членів регіональних переробних борошномельно-круп'яних та хлібопекарських підприємств. Формування стійких інтеграційних зв'язків між виробниками й переробниками зерна у їх спільних кооперативах сприятиме реалізації економічних інтересів усіх членів, а саме: (1) індивідуальні господарства отримають гарантований ринок збуту продукції, можливість узгодження кількісно-якісних параметрів пропозиції зерна до мінливих вимог попиту; (2) переробні підприємства сформулюють якісну сировинну базу для виробництва зерно- і хлібопродуктів, конкурентоспроможних на внутрішньому й зовнішньому ринках, зможуть контролювати якісні показники зернових культур та їх зміни відповідно до вимог диверсифікації виробництва, користуватися правом дорадчого голосу в зерновому кооперативі тощо.

Відповідно до ст. 14 Закону України «Про кооперативи», розміри паїв та виплат на паї асоційованих членів визначаються статутом кооперативу [7]. На нашу думку, для залучення додаткових інвестиційних ресурсів у статуті зернового багатofункціонального кооперативу доцільно встановити для асоційованих членів (переробних підприємств) відсотки на паї вищі, ніж для повних членів. Таке положення стане додатковим стимулом для переробних підприємств до участі в створенні спільних із зерновиробниками багатofункціональних кооперативів. Ці кооперативи за своєю природою можна розглядати як одну із форм регіональної інтеграції, за якої зернові культури, вирощені в регіоні, зберігаються й переробляються у межах даного регіону.

У перспективі слід надати розвитку кредитній кооперації в Україні на базі використання передового світового досвіду (див. табл. 1). В розвинених країнах сільськогосподарських виробників та їх об'єднання використовують, в основному, кредитні ресурси кооперативних банків. Так, у США функціонує система фермерського кредиту, сформована кредитними асоціаціями й кооперативними банками, товарно-кредитною корпорацією, яка проводить товарне кредитування посівних кампаній, та Адміністрацією у справах фермерів. Створення мережі регіональних кредитних кооперативів, які спеціалізуються на наданні послуг суб'єктам індивідуального сектору аграрного ринку, є одним із завдань держави на шляху розбудови кооперативного сектору економіки.

Модернізація інституційних механізмів регулювання розвитку зернової кооперації передбачає розширення функцій державних і профільних інституцій, посилення їх взаємодій між собою, а також із міжнародними організаціями для досягнення головної кооперативної мети та пріоритетів. Завдання формування та реалізації державної політики, спрямованої на розвиток сільськогосподарської кооперації та дорадництва, покладено на відділ координації дорадництва та кооперативних відносин на селі Департаменту науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства [14]. Даний Департамент є головною державною інституцією, що реалізує кооперативну політику в агросфері України. Проведений аналіз його головних завдань і функцій свідчить про відсутність у їх складі функції моніторингу впливу заходів державної підтримки на стан кооперації та дорадництва в регіонах, а також функції оцінки ефективності і контролю виконання заходів державного впливу, що є змістом останнього етапу формування стратегічних положень (див. рис. 2). Тому включення функції моніторингу до переліку діючих функцій Департаменту забезпечить зворотній зв'язок між регуляторними заходами та розвитком аграрної кооперації, створить умови для їх оперативного коригування та підвищення ефективності.

Недосконалість адміністративних, фінансових та інституційних механізмів регулювання розвитку аграрної кооперації, у т.ч. зернової, активізувала дію «інституційних пасток», які, за визначенням Т.О. Осташко, «стали стійкими формами адаптації агентів ринку і населення до ірраціонального економічного середовища» [15, с. 305]. На зерновому ринку України такими інституційними пастками є процеси квазікооперації, нерозвиненість неформальних інститутів кооперації, розбіжності у кількості зареєстрованих і фактично працюючих аграрних обслуговуючих кооперативів (54 % станом на січень 2017 р. [12]), гальмування будівництва першого кооперативного елеватору за міжнародні кошти, практична неможливість продажу зерна кооперативами без власного елеватору тощо. Загалом «нерівномірний розвиток ринкової інфраструктури відображає загальну ситуацію диктату трейдерів, що займаються експортом продукції, на аграрному ринку і відсутність або неефективність державного регулювання ринку» [15, с. 305].

На думку В. О. Точиліна і Т. О. Осташко (і ми підтримуємо цю позицію), товарні ринки розвиваються в результаті складної взаємодії формальних і неформальних інститутів, і саме впливом останніх пояснюється нестійкий і неефективний характер ринків [15, с. 275]. Забезпечення взаємодії формальних і неформальних інститутів зернової кооперації та інформатизація даного процесу повинні стати одними із головних завдань інформаційного регуляторного механізму (див. табл. 1).

В межах інституційної модернізації ми пропонуємо створення регіональних центрів кооперації, які зможуть на обласному й районному рівні виконувати функції накопичення, перерозподілу, поширення та координації інформаційних потоків між учасниками кооперативного руху. Передбачається, що такі центри матимуть багаторівневу структуру та районні відділи. Поряд із сільськогосподарськими дорадчими службами, у регіональних центрах кооперації буде надаватися консультативна допомога зерновим кооперативам, що створюються, функціонуватимуть школи кооперативних лідерів, шляхом проведення навчання й супроводу первинних виробників, бажаючих створити об'єднання. Окрім інформаційної, регіональні центри кооперації зможуть виконувати інтеграційну (сполучну) функцію в кооперативному процесі, налагоджувати й розвивати зв'язки, з одного боку, між виробничими та обслуговуючими зерновими кооперативами, з іншого, між кооперативами та переробними підприємствами, а також науково-дослідними установами, що сприятиме ширшому використанню елітних сортів насіння культур зерновиробниками та реалізації інноваційного потенціалу зернового ринку.

Завдання активізації діяльності сільськогосподарських дорадчих служб у регіонах України (див. табл. 1) передбачає потужнішу державну підтримку порівняно з діючим фінансуванням (2 млн грн щорічно, або 14 коп. на одного сільського жителя [13]), практичне виконання ст. 8 Закону України «Про сільськогосподарську дорадчу діяльність», яка передбачає фінансування дорадчої діяльності в розмірі не менше 5 % коштів, призначених для державних цільових програм, спрямованих на розвиток сільського господарства та сільської місцевості [16]. Закон акцентує увагу на місцеву спрямованість дорадчих послуг, оскільки вони надаються суб'єктам господарювання, які здійснюють діяльність у сільській місцевості, сільському населенню, а також органам місцевого самоврядування та органам виконавчої влади (ст. 1) [16]. Відтак, важливу роль у ресурсному забезпеченні аграрних дорадчих послуг повинні виконувати місцеві бюджети. Також доцільним є розширення основних функцій аграрних департаментів деяких регіонів (зокрема, Управління аграрної політики Одеської обласної державної адміністрації) функцією «створення належних умов для формування та розвитку сільськогосподарських дорадчих служб».

Практика свідчить, що аграрні дорадчі служби в регіонах України створювалися, в основному, за підтримки проектів міжнародної технічної допомоги. Завдання об'єднання даних служб у єдину систему держава не виконала, тому воно стало орієнтиром діяльності ВГО «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України». До основних завдань асоціації належить, зокрема, координація діяльності і методичне забезпечення її членів, розвиток зовнішніх зв'язків з міжнародними організаціями та партнерами, інформаційне забезпечення агровиробників тощо [17]. Недостатність фінансового забезпечення асоціації є чинником, що обмежує можливості практичного впровадження її завдань. Відтак, становлення системи сільськогосподарських дорадчих служб повинно відбуватися за активної участі як державних, так і профільних інституцій, їх тісної взаємодії та співпраці.

Створення інформаційних потоків, спрямованих на органи законодавчої і виконавчої влади, сільське населення, малих і середніх зерновиробників, переробні підприємства, для досягнення стратегічної кооперативної мети (див. рис. 2) потребує скоординованої постійної роботи державних і профільних інституцій. Поширення ідеї сільськогосподарської кооперації серед сільського населення обумовлює необхідність залучення до інформаційного забезпечення кооперації сільських громад, а також громадських організацій, що функціонують на селі.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. У ході дослідження обґрунтовано ключові пріоритети національної зернової й кооперативної політики у їх двосидній взаємодії, показано необхідність зміни фокусу державної аграрної політики з підтримки трейдерів на підтримку малих і середніх зерновиробників, які виконують важливі соціальні функції в економічній системі й забезпечують продовольчу безпеку держави. Розроблено послідовність етапів формування стратегічних положень щодо регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України з акцентом на моніторинг впливу регуляторних заходів держави на стан і параметри кооперації, визначено компоненти процесу моніторингу.

Обґрунтовано головні напрями й прикладні заходи регулювання розвитку зернової кооперації в розрізі адміністративного, фінансового, інституційного та інформаційного механізмів, які цілеспрямовано зорієнтовані на реалізацію пріоритетів оновленої кооперативної політики держави в умовах відкритої економіки. Запропоновані з урахуванням передового світового досвіду інституційні зміни у механізмах і заходах регулювання розвитку зернової кооперації в регіонах України покликані підвищити якість інституційного середовища та формальних інститутів, ефективно перерозподілити бюджетні кошти, створити необхідні умови для розвитку неформальних інститутів, забезпечити позитивний стабілізуючий вплив інститутів на розвиток мережі регіональних зернових кооперативів та нейтралізувати дію інституційних пасток.

Наукова новизна проведеного дослідження полягає у розвитку концептуальних підходів до формування взаємопов'язаних складових аграрної й кооперативної політики держави в ринковому вимірі, обґрунтуванні напрямів і прикладних інструментів модернізації механізмів регулювання зернової кооперації з цільовою орієнтацією на впровадження стратегічних кооперативних принципів. Теоретичне значення дослідження визначається розвитком теоретико-методологічної бази регулювання ринкової кооперації, прикладне – можливістю використання його результатів органами управління в ході обґрунтування стратегії розвитку зернової кооперації, модернізації діючих механізмів її регулювання в регіональному вимірі. Перспективи подальших досліджень полягають в обґрунтуванні напрямів, заходів та інструментів регулювання процесів кооперації на стратегічних аграрних ринках у відповідності до ключових пріоритетів їх стійкого розвитку.

Література

1. Малік М. Й. Розвиток аграрного підприємництва в умовах інституціональних трансформацій / М. Й. Малік, О. Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2017. – № 2. – С. 5–16.
2. Бібікова Н. О. Тенденції і проблеми розвитку індивідуальних зернових господарств у контексті забезпечення продовольчої безпеки України та її регіонів / Н.О. Бібікова // Економічні інновації : зб. наук. праць. – Одеса, 2017. – Вип. 65. – С. 15–27.
3. Нікішина О. В. Інституційні основи формування сільськогосподарських кооперативів та їх роль у розвитку аграрної економіки / О. В. Нікішина, Н. О. Бібікова // Економічні інновації : зб. наук. праць. – Одеса, 2018. – Вип. 66. – С. 136–148.
4. Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Осташко Т. О. Можливості та обмеження експорту сільськогосподарських товарів у зоні тарифних квот ЄС / Т. О. Осташко // Стратегічні пріоритети. – 2016. – № 1 (38). – С. 99–105.
6. Кириленко І. Г. Економічні аспекти трансформації сільськогосподарського виробництва в Україні / І. Г. Кириленко, В. С. Івченко // Економіка АПК. – 2017. – № 3. – С. 21–28.
7. Про кооперацію : закон України № 1087-ІУ від 10 липня 2003 р. Редакція від 06.11.2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>.
8. Про сільськогосподарську кооперацію : закон України № 469/97-ВР від 17 липня 1997 р. Редакція від 19.01.2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97>.

9. Податковий кодекс України від 01.10.2013 р. № 2755-XVII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
10. Корінець Р. Я. Інформаційне забезпечення сільськогосподарської обслуговуючої кооперації в Україні / Р. Я. Корінець, М. Й. Малік // Економіка АПК. – 2016. – № 8. – С. 61–70.
11. Офіційний сайт AgroPolit.com. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <https://agropolit.com/news/2217>
12. Офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства : інформаційно-аналітичні матеріали [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=15750>
13. Програма розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів України на 2013-2020 роки: проект. ВГО «Союз учасників СОК України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.coop-union.org.ua/?page_id=1063
14. Положення про Департамент науково-освітнього забезпечення та розвитку підприємництва на селі Міністерства аграрної політики та продовольства України : затверджено наказом Міністерства аграрної політики та продовольства України № 122 від 06.04.2016 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://minagro.gov.ua/uk/ministry?nid=3047>
15. Ринки реального сектора економіки України: структурно-інституційний аналіз / [Точилін В.В., Осташко Т. О, Пустовоїт О.В. та ін.] ; за ред. В. О. Точиліна ; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 640 с.
16. Про сільськогосподарську дорадчу діяльність : закон України № 1807-IV від 17.06.2004 р. Ред. від 09.12.2012 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>
17. Офіційний сайт ВГО «Національна асоціація сільськогосподарських дорадчих служб України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dorada.org.ua/pro-asotsiatsiyu/pro-nasdsu.html>

References

1. Malik, M.Y. & Shpykuliak, O.H. (2017). Rozvytok ahrarnoho pidpriemnytstva v umovakh instytutsionalnykh transformatsii. *Ekonomika APK*, 2, 5-16.
2. Bibikova, N.O. (2017). Tendentsii i problemy rozvytku indyvidualnykh zernovykh hospodarstv u konteksti zabezpechennia prodovolchoi bezpeky Ukrainy ta yii rehioniv. *Ekonomichni innovatsii*, 65,15-27.
3. Nikishyna, O. V. & Bibikova, N.O. (2018). Instytutsiini osnovy formuvannia silskohospodarskykh kooperatyviv ta yikh rol u rozvytku ahrarnoi ekonomiky. *Ekonomichni innovatsii*, 66, 136-148.
4. Ofitsiyniy sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy. Retrieved from <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. Ostashko, T. O. (2016). Mozhyvosti ta obmezhennia eksportu silskohospodarskykh tovariv u zoni taryfnykh kvot YeS. *Stratehichni priorytety*, 1 (38), 99-105.
6. Kyrylenko, I. H. & Ivchenko V.Ye. (2017). Ekonomichni aspekty transformatsii silskohospodarskoho vyrobnytstva v Ukraini. *Ekonomika APK*, 3, 21-28.
7. Pro kooperatsiiu: Zakon Ukrainy 1087-IU vid 10 lypnia 2003 r. Redaktsiia vid 06.11.2014 r. Retrieved 2018 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1087-15>
8. Pro silskohospodarsku kooperatsiiu: Zakon Ukrainy 469/97-VR vid 17 lypnia 1997r. Redaktsiia vid 19.01.2013r. Retrieved 2018 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/469/97>.
9. Podatkoviy kodeks Ukrainy vid 01.10.2013r. №2755-XVII. Retrieved 2018 from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
10. Korinets, R. Ya. & Malik, M. Y. (2016). Informatsiine zabezpechennia silskohospodarskoi obsluhovuiuchoi kooperatsii v Ukraini. *Ekonomika APK*, 8, 61 - 70.
11. Ofitsiyniy sait AgroPolit.com. Retrieved 2018 from <https://agropolit.com/news/2217>.
12. Ofitsiyniy sait Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva: Informatsiino-analitychni materialy. Retrieved 2018 from <http://minagro.gov.ua/ministry?nid=15750>
13. Prohrama rozvytku silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv Ukrainy na 2013-2020 roky: projekt VHO «Soiuz uchashnykh silskohospodarskykh obsluhovuiuchykh kooperatyviv Ukrainy». Retrieved 2018 from http://www.coop-union.org.ua/?page_id=1063.
14. Polozhennia pro Departament naukovo-osvitnoho zabezpechennia ta rozvytku pidpriemnytstva na seli Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy: zatverdzheno nakazom Ministerstva ahrarnoi polityky ta prodovolstva Ukrainy 122 vid 06.04.2016r. Retrieved 2018 from <http://minagro.gov.ua/uk/ministry?nid=3047>
15. Tochylin, V.V. & Ostashko, T. O. & Pustovoit O.V. ta in. (2009). Rynky realnoho sektora ekonomiky Ukrainy: strukturno-instytutsiyniy analiz; za red. V.O.Tochylyna. Kyiv: Instytut ekonomiky ta prohnozuvannia.
16. Pro silskohospodarsku doraдchu diialnist: Zakon Ukrainy 1807-IV vid 17.06.2004 r. Redaktsiia vid 09.12.2012 r. Retrieved 2018 from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1807-15>.
17. Ofitsiyniy sait VHO «Natsionalna asotsiatsiia silskohospodarskykh doraдchykh sluzhb Ukrainy». Retrieved 2018 from <http://www.dorada.org.ua/pro-asotsiatsiyu/pro-nasdsu.html>.

Рецензія/Peer review .22.04.2018
Надрукована/Printed : 04.06.2018
Рецензент: д.е.н., с.н.с. Нікішина О. В.